

ЦИВІЛІСТИКА

БУРДЕНЮК С. І.,
аспірант
(Інститут законодавства
Верховної Ради України)

УДК 342.7:347.2:347.9:340.114(477)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто актуальні проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини в галузі захисту права власності судовою системою України.

Ключові слова: право власності, судовий захист, Європейський суд із прав людини, захист права власності, Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод.

В статье определяются актуальные проблемные вопросы применения практики Европейского суда по правам человека в сфере защиты права собственности судебной системой Украины.

Ключевые слова: право собственности, судебная защита, Европейский суд по права человека, защита права собственности, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод.

The article determines the current problem issues of the use of the practice of the European Court of Human Rights in the sphere of property rights protection by the judicial system of the Ukraine.

Key words: property rights, judicial protection, European Court of Human Rights, protection of property rights, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Вступ. Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) здійснює реальний вплив на реформування та розвиток національного права держав-учасниць Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція). Це положення враховується під час удосконалення національного законодавства, а також правозастосовної (судової) діяльності відповідних органів та обумовлене певними правоположеннями, що містяться в актах ЄСПЛ.

Зміст норми ст. 46 Конвенції передбачає, що держави-учасниці зобов'язані виконувати ухвалені рішення ЄСПЛ у справах, у яких вони є сторонами. По суті рішення ЄСПЛ, за яким було встановлено порушення прав людини, гарантованих Конвенцією, є обов'язковим для держави, скарга проти якої була предметом розгляду справи.

Для нашої держави значення практики ЄСПЛ обумовлюється не тільки обов'язковістю рішень ЄСПЛ, а й визнанням його практики як нормативного джерела права в Україні. На сьогодні положення, закріплені в нормах Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», дають можливість суддям у процесі ухвалення рішення все частіше застосовувати практику міжнародної інстанції.

У свою чергу аналіз наукової й періодичної літератури та власне самих рішень, ухвалених судами України, показує наявність певних проблемних питань щодо застосування практики ЄСПЛ і підкреслює актуальність зазначеної теми для наукового дослідження.

Постановка завдання. Основним завданням цієї статті є аналіз актуальних проблем застосування практики ЄСПЛ у галузі захисту права власності, практики правореалізації й оптимальних засобів підвищення ролі й ефективності національного судочинства у цій сфері.

Результати дослідження. Інститут права власності займає одне із центральних місць у суспільній свідомості й загалом у суспільному житті. Право власності є основою та гарантією нормального існування й розвитку громадянського суспільства.

На національному рівні право громадянина на власність як важливий атрибут правової держави й демократичного суспільства закріплено в Конституції України. Так, у ст. ст. 13, 41, 142, 143 встановлено форми власності; у ст. ст. 1, 13 закріплено рівність усіх суб'єктів права власності; гарантія права власності й обов'язки власників задекларовано в ст. ст. 13 і 41 Основного Закону. Крім того, ст. 41 Конституції України передбачає, що кожен має право володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосовано лише як виняток із мотивів суспільної необхідності на підставі та в порядку, передбаченому законом, і за умови попереднього й повного відшкодування їхньої вартості.

Одним із найважливіших елементів правового статусу людини, який забезпечує саму можливість її існування, є гарантія дотримання прав і свобод, засобів, які забезпечують можливість реалізації людиною прав і свобод, що їй належать. Гарантії реалізації конституційних прав і свобод – це умови та засоби, принципи й норми, які забезпечують здійснення, охорону й захист зазначених прав, є запорукою виконання державою й іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них із метою реалізації конституційних прав та свобод людини й громадянина [1, с. 246].

Гарантії реалізації прав і свобод можуть бути політичними, економічними, соціальними та юридичними. До них також належать і міжнародно-правові гарантії, що встановлені в чинних міжнародних договорах, обов'язкових для держав, що підписали відповідні договори. Так, відповідно до Конвенції держава повинна не лише мати законодавство, яке найбільш повною мірою забезпечує дотримання конвенційних прав і свобод, а й вживати всі необхідні заходи для того, щоб воно реально діяло, а не залишалось лише на декларативному рівні, зобов'язання ставлять державу перед необхідністю утримуватися від будь-яких дій, які могли б призвести до порушення прав і свобод [2, с. 51].

Конвенція закріплює особисті й частково політичні права та свободи, забезпечуючи усунення їх порушень через ЄСПЛ, якщо такі порушення не вдалося усунути через національні суди. Останній неодноразово наполягав на застосуванні такого принципу: якщо Конвенція є правовою основою, на яку може посилатися заявник, то він повинен це робити в національному суді, або навіть національний суд має звернутися до відповідної норми Конвенції. Особлива роль у внутрішньодержавній імплементації належить приведенню судової практики у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань держави [3, с. 35].

У контексті досліджуваних проблем найбільш значною є практика ЄСПЛ стосовно гарантування та тлумачення права власності, яке закріплено ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Ми погоджуємося з думкою А.Л. Федорової, яка вважає, що поняттю «майно» ЄСПЛ надає надзвичайно широке автономне тлумачення у світлі Конвенції, до змісту якого включається не тільки рухоме, нерухоме майно, матеріальні й нематеріальні права, у тому числі акції, ліцензії, патенти, а й право вимагати виплати боргу з держави, економічні права, які пов'язані з веденням підприємницької діяльності, правомірні очікування щодо певного стану речей у майбутньому, право на пенсію та виплати із системи соціального забезпечення тощо [4, с. 12]. Відтак вбачається необхідним ведення постійного аналізу й застосування практики ЄСПЛ із метою правильного визначення предмета спору в справах щодо права власності.

Крім того, згідно із ч. 1 ст. 9 Конституції України Конвенція є не лише актом міжнародного права, а й частиною національного законодавства України.

Дотримання прав і свобод, що містяться в Конвенції, є обов'язком для держави-учасниць і повинні застосовуватися в правозастосовній практиці. Водночас згідно з даними державам залишається свобода вибору засобів застосування цих положень Конвенції.

Наприклад, цікавим у цьому розрізі є тлумачення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щодо застосування Конвенції та практики ЄСПЛ. У відповідній нормі наголошується, що положення конвенції та практики ЄСПЛ повинні застосовуватися під час розгляду справ як джерело права. Відповідно до цієї норми національні суди в Україні можуть і повинні використовувати рішення ЄСПЛ під

час розгляду судових справ, що у свою чергу дозволяє в процесі ухвалення судового рішення прямо посилатися на практику ЄСПЛ.

У зв'язку із цим виникає певна обставина, яка свідчить про новий підхід до розуміння джерел права, не властивий країнам «континентальної системи права» (до складу яких входить і Україна), і для якої рішення судів не є джерелом права (на противагу «прецедентній системі права»).

На нашу думку, актуальними проблемами у дослідженні запропонованої теми є саме межі можливості і обов'язку застосування рішень ЄСПЛ під час здійснення правосуддя в наших судах.

Наприклад, російські науковці І.В. Воронцова та Т.В. Соловйова наголошують на тому, що постанови ЄСПЛ, прийняті щодо держави-відповідача, мають прецедентне значення, а судову практику за такими рішеннями треба вважати джерелом права цієї держави [5, с. 9].

Подібної думки дотримується й О.В. Дев'ятова [6, с. 11], яка при цьому виділила наявність певних умов, які вказують на обов'язковість рішень ЄСПЛ:

- рішення прийнято стосовно держави-відповідача;
- рішення встановлює факт порушення Конвенції;
- порушення прав і свобод людини мало місце після набуття чинності Конвенції на території держави-відповідача;
- рішення є остаточним;
- рішення містить правові позиції, що конкретизують загальновизнані принципи й міжнародні норми про права людини, положення Конвенції та протоколів до неї.

З іншого боку, частина науковців вважає, що рішення ЄСПЛ повинні мати обов'язковість не лише для країни-відповідача в справі, а набирати загальнообов'язкового характеру й для всіх інших держав-учасниць, оскільки норма, створена судом у результаті конкретизації Конвенції, не може мати індивідуального характеру [7, с. 94, 95].

У цьому розумінні є цікавою наукова позиція М.В. Кучина, який на підставі дослідження правової природи рішень ЄСПЛ зазначає: «Сама постановою Європейського суду з прав людини, прийнята стосовно конкретної ситуації в певній країні, не може бути обов'язковою для іншої держави. Проте норма, створена судом у результаті конкретизації Конвенції, не може мати індивідуально-визначеного характеру, оскільки конвенційні положення не можуть інтерпретуватися судом по-різному стосовно кожної держави» [8, с. 39–41].

Зважаючи на сказане, у сучасній теорії процесуального права залишається актуальною проблема правової природи рішень ЄСПЛ із питань застосування їх у національному судочинстві.

В останній час відмічається й така стійка тенденція, як поступове взаємопроникнення, конвергенція романо-германського та англосаксонського права, а отже, підвищення ролі та значення судового прецеденту в більшості держав-членів ЄС [9, с. 39–41].

Окремі вчені-процесуалісти, спираючись на тезу про обов'язкове визнання юрисдикції ЄСПЛ, вбачають у його рішеннях інноваційне джерело (форму) внутрішнього права. При цьому вони відмічають, що треба відмовитися від негативного ставлення до судового прецеденту, зумовленого ідеологічною спадщиною. Сучасний правопорядок констатує й той факт, що міжнародна судова організація створює особливу сукупність правил, що йменуються «прецедентне право Ради Європи» або «прецедентне право ЄСПЛ» [10, с. 15].

Існує й протилежна думка: навіть якщо припустити, що ЄСПЛ і створює прецедентне право, яке набуває потім виду національного джерела права, то не вбачається можливим визначити його юридичну природу. Це не норми внутрішнього закону й не постулати міжнародного права, для легітимації яких вимагається згода держави як суб'єкта міжнародних відносин. Отже, не існує взагалі жодного «живого прецедентного права ЄСПЛ», наявний лише прецедент тлумачення або правова позиція (стандарт) ЄСПЛ, тобто деякий інтерпретаційний результат, що виникає під час досягнення смислу загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [11, с. 73].

Висновки. Ми підтримуємо позицію про важливість та обов'язковість застосування практики Європейського суду з прав людини в процесі цивільного судочинства, зокрема під час вирішення спорів щодо права власності. Адже, як показує практика, національні суди й досі вільні у своїх діях щодо застосування практики ЄСПЛ під час ухвалення рішень. Виходячи з того, що положення Конвенції неможливо розглядати окремо, тобто поза роз'ясненнями

її положень в актах ЄСПЛ або правовими позиціями держав-учасниць, постає необхідність проведення реформування правової системи України та подальшої правової імплементації конвенційних положень і рішень Європейського суду з прав людини в національне законодавство. Крім того, вважаємо доцільним проведення узагальнень стану судових рішень щодо використання практики ЄСПЛ саме у сфері розгляду справ, предметом яких є право власності, з метою підготовки методичних роз'яснень і практичного використання їх судьями України.

Список використаних джерел:

1. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : [навчальний посібник] / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
2. Васецький В.Ю. Юридична відповідальність держави щодо захисту прав та свобод людини і громадянина / В.Ю. Васецький // Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2013 р.) / укл. : Б.В. Новіков, Т.О. Чепульченко, І.П. Голосніченко, В.Ю. Пряміцин. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2013. – С. 167–180.
3. Рекомендація R(2000) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо повторного розгляду або провадження у справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини // Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України / відп. ред. В.В. Лутковська. – К., 2005. – 480 с.
4. Федорова А.Л. Захист соціальних прав в рамках Європейської Конвенції з прав людини / А.Л. Федорова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://jusintergentes.com.ua/archives/fedorova_22.doc.
5. Воронцова И.В. Постановления Европейского суда по правам человека в гражданском процессе Российской Федерации / [И.В. Воронцова, Т.В. Соловьева] ; под ред. О.В. Исаенковой. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 224 с.
6. Девятова О.В. Решения Европейского суда по правам человека в механизме уголовно-процессуального регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.В. Девятова. – Ижевск, 2007. – 27 с.
7. Бессарабов В.Г. Европейский суд по правам человека : [монография] / В.Г. Бессарабов. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 248 с.
8. Кучин М.Н. Прецедентное право Европейского суда по правам человека : [монография] / М.Н. Кучин. – Екатеринбург : УрГЮА, 2004. – 481 с.
9. Значення практики Європейського суду з прав людини для адміністративного судочинства України в процесі розв'язання спорів щодо публічних фінансів / Т.В. Данченко, О.Д. Головенко // Сучасні питання економіки і права. – 2012. – Вип. 2. – С. 110–116. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Sper_2012_2_20.pdf.
10. Алкема Е.А. Юридические последствия ратификации Российской Федерацией Европейской конвенции о защите прав и основных свобод человека (включая 11-й протокол) : [монография] / Е.А. Алкема. – СПб. : Россия-Нева, 1996. – 259 с.
11. Зимненко Б.Л. Решения Европейского суда по правам человека и правовая система Российской Федерации / Б.Л. Зимненко // Московский журнал международного права. – 2004. – № 2(54). – С. 73–88.

